

УДК 370.18 (477)

ПОЛІЩУК Роман Володимирович,

старший викладач кафедри фізичного виховання
Черкаського національного університету імені Богдана
Хмельницького
e-mail: polishchuk@ukr.net

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА ЗДОРОВ'Я У ПРАЦЯХ МИСЛИТЕЛІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРОСВІТНИЦТВА

У статті аналізується педагогічна спадщина видатних мислителів і практиків епохи європейського Просвітництва (Я.А. Коменського, Д. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Й.Г. Песталоцці) в частині їхніх розмислів про фізичне виховання та фізичне здоров'я в загальній системі освіти й виховання. Відзначається, що кожен із педагогів обстоював ідею різнобічного виховання, а проблема тіловиховання й оздоровлення молодих людей була серед пріоритетів, хоча кожен із педагогів обстоював певні особливі шляхи в такому виховному процесі. Наголошується, що практично кожен із видатних мислителів-просвітників поділяв і прагнув реалізувати на практиці ідею природовідповідності у вихованні. Висновується, що педагогічний досвід видатних мислителів став важливим джерелом у розвитку світової педагогічної думки наступних епох.

Ключові слова: фізичне виховання, фізичне здоров'я, епоха Просвітництва, Я.А. Коменський, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Й.Г. Песталоцці, ідея природовідповідності, гарт, гігієна, трудове виховання.

Постановка проблеми. Історія європейської педагогічної думки доволі переконливо засвідчує, що в кожній із цивілізаційних епох знаходилися люди, мислителі і практики, яким небайдужими були проблеми освіти й виховання молодих поколінь, змісту і форм навчання й виховання, оздоровлення та різнобічного розвитку дитини чи молодої людини. Були такі діячі в античному світі, в Середньовіччі й епосі Відродження. Звісно, і в XVI–XVII ст., названих епохою Просвітництва. Аналізу конкретної проблеми в діяльності мислителів-просвітників і присвячена розвідка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання фізичного виховання розглядаються мислителями епохи Просвітництва. Найяскравішим представником цього часу був Жан Жак Руссо [1; 2], прихильник природовідповідного виховання. Він уважав, що до дванадцяти років особливу увагу слід звертати на фізичне виховання. Він високо цінував фізичне здоров'я, тому пропонував гартувати організм, розвивати органи чуття та рухові навички й уміння. Основним засобом зміцнення здоров'я Жан Жак Руссо вважав природну гімнастику: повну свободу рухів, ігри, купання в холодній воді. Дж. Локк [3; 4; 5] був переконаний, що кінцевою метою виховання є особистість, яка володіє бездоганними манерами, практичним за складом характером і вміє володіти своїми пристрастями й емоціями. Тому головним завданням виховання був розвиток міцного фізично розвиненого тіла. Людина зі слабким тілом володіє слабкою волею, яка не дозволяє їй досягати бажаних цілей. Дотримуючись вислову Ювенала, він уважав, що лише в здоровому тілі може бути здоровий дух. Здорове виховання він пов'язував із дотриманням жорсткого режиму, загартовуванням організму і виконанням численних вправ. Він пропонував починати фізичне виховання з перших днів життя людини, використовуючи для цього природні сили природи, легкий і зручний одяг, просту їжу.

Ідея виховання здорового покоління отримала свій подальший розвиток у роботах І. Песталоцці, Т. Дезамі, Е. Кабе, Ш. Фурье, Р. Оуена, І.-Х. Гутс-Мутса, Ж. Демені, І. Мюллера та ін. У педагогічній системі І.Г. Песталоцці [6; 7] пов'язував фізичне виховання з трудовою та побутовою діяльністю. Він зробив спробу систематизувати фізичні вправи, які він вважав основними засобами гармонійного розвитку людини. Французький соціаліст-утопіст Теодор Дезамі [8] підтримував ідею раннього фізичного виховання, яке необхідно організовувати з урахуванням віку та статі. Він піклувався про здоров'я жінок, пропонуючи охороняти їх організм за допомогою праці й фізичних вправ.

Отже, розпочатий нами короткий аналіз праць класиків зарубіжної філософсько-педагогічної думки дозволив виявити, що уявлення про тілесність пройшли певну еволюцію: від розуміння красивого та здорового тіла як культурних категорій до їх фізіологічної

інтерпретації. В кінці ХХ ст. і на зламі ХХ–ХХІ ст. уявлення про здоров'я ускладнюються. Сучасна філософія розглядає природу як частину культурної реальності, тому людське тіло сприймається як мікрокосм культури. Краса, здоров'я людини знову розглядаються не лише з фізіологічного боку, вони розуміються як культурні феномени.

За мету у статті поставлено завдання дослідити реалізацію ідей фізичного виховання та здоров'я у працях мислителів європейського Просвітництва.

Виклад основного матеріалу. У країнах Західної Європи XVI–XVIII ст. спостерігається очевидний поступ у генеруванні й систематизації педагогічного досвіду й педагогічних ідей, у тому числі й в актуальній для нашої розвідки сфері фізичного виховання та фізичного здоров'я. Власне, розгортається той період історії фізичної освіти дітей і молоді, який П. Лесгафт назвав періодом науковим. Тут мовиться про спадщину великих європейських педагогів Я.А. Коменського, Д. Локка, Ж. Ж. Руссо, І. Г. Песталоцці та ін. Кожен із названих педагогів-мислителів у системах своїх педагогічних візій, обстоюючи ідеї всебічного розвитку особистості, помітне місце та значення відводив для теорії і практики фізичного виховання й фізичного оздоровлення дітей. Зауважимо, кожен по-своєму й різною мірою.

Скажімо, Я. А. Коменський із його принципом природовідповідності й ідеєю гармонії зазначав: «Тепер треба показати, що не лише не один бік людини, а всю людину треба розвивати в усьому, що служить досконалості людської природи» [9, с. 111], і додавав, що «все, чому людину вчать, і чому вона вчиться, було не розрізненим і частковим, а єдиним і цільним» [9, с. 113]. Пропагована й культивована великим педагогом ідея природовідповідності достатньо прозора, а також і не без відповідної їй часової образності, висвітлена в цілій низці його суджень, які стосуються сфери фізичного здоров'я. «В інтересах кожної людини, – писав Я.А. Коменський, – постійно дбати про своє здоров'я. Адже якщо тендітна хатина людського тіла, в якій перебуває небесний гість, буде якоюсь мірою ущербна, чи розхитана, чи розслаблена, то що залишиться гостю, як не захворіти самому з досади і тим самим обмежити свою діяльність?» [9, с. 112]. Педагог говорить про необхідність умілого скеровування природних дій і рухів людини, важливо лише своєчасно все робити: «Треба раніше розпочати вправи в рухах і діяльності для набуття рухливості, котра не так легко втрачається, якщо закріплена навичкою. Значить, треба дозволяти дітям гратись, бігати й завжди щось робити, за винятком неналежного» [9, с. 113].

Серед мислителів і педагогів епохи Просвітництва, зокрема, тих, хто особливої ваги у справі виховання гармонійної особистості надавав фізичному вихованню та зміцненню здоров'я дітей, треба назвати Дж. Локка, який, за твердженням П. Лесгафта, «має особливе значення для виховання й фізичної освіти» [10, с. 169]. Кінцеву мету виховання Дж. Локк означував класичною формулою гармонійного виховання особистості. У своїх «Роздумах про виховання» педагог зазначав (причому, наголосимо, параграфом першим!): «Здоровий дух у здоровому тілі – ось короткий, але повний опис щасливого становища в цьому світі. Хто володіє і тим, і тим, тому лишається бажати небагато; а хто позбавлений хоча б одного, того лише малою мірою компенсувати що б то не було інше» [9, с. 145]. Вельми показовим і важливим у контексті досліджуваної нами проблематики є те, що Дж. Локк із достатньо широкою сфери фізичного виховання виокремлював власне чинник фізичного здоров'я, наголошував, що «тлінну оболонку» людини, тобто тіло, зовсім не слід залишати без уваги. «Наскільки здоров'я необхідне нам для професійної діяльності та щастя, – зазначав педагог, – і наскільки кожному, хто бажає яку-небудь роль у світі, потрібна міцна конституція, здатна зносити злигодні та втому, надто зрозуміло, щоб знадобилися будь-які докази» [9, с. 146].

Тут важливо констатувати й інше: Дж. Локк не лише промовляє узагальнені судження щодо фізичного здоров'я й фізичного виховання, а й розгортає відповідну аналітичну конкретику про те, як виплекати фізично досконалого «джентльмена». Ідеться в його судженнях про роль сім'ї у справі фізичного гарту дитини, про важливість дотримання гігієнічних норм, у тому числі й теплового режиму, загартування холодною водою, перебування на свіжому повітрі, на природі, рухового режиму й режиму й якості харчування, режиму сну й якості ліжка, чергування різних форм діяльності як засобу відпочинку й відпочинку взагалі, врахування вікових особливостей підопічних тощо» [9, с. 145–152].

Зауважимо, що саме відповідний досвід Дж. Локка знав і високо ставив Г. Ващенко, обстоюючи власні погляди на проблему тіловиховання.

Ще більшим, послідовнішим і принциповішим, аніж, скажімо, Я. А. Коменський, прихильником принципу природовідповідності у вихованні був Ж.-Ж. Руссо, який висловив й обґрунтував цілу низку новаторських ідей, у тому числі й у галузі гартування фізичного здоров'я дитини та її фізичного виховання. У Ж.-Ж. Руссо ця сфера частіше називається вихованням тіла. Так само суголосно аналітики-педагоги мовлять про розроблену швейцарським педагогом достатньо струнку програму всебічного виховання особистості, яка передбачала розумове, фізичне, моральне та трудове виховання. Можна сказати й те, що природне довкілля, природу та її виховні можливості Ж.-Ж. Руссо певною мірою навіть фетишував. Певно, саме цим можна пояснити окремі судження педагога, який, скажімо, вельми критично висловлювався про медицину як можливий оздоровчий чинник: «Слабке тіло розслаблює душу. Звідси – панування медицини, мистецтва згубнішого для людей, аніж усі хвороби, котрі воно має претензію зцілювати, [9, с. 213].

П. Лесгафт достатньо критично оцінював те, що Ж.-Ж. Руссо не визнавав «класичної вченості», певною мірою ігнорував естетичні прояви, чи, точніше, недолік абстрагованості в етичному й естетичному розумінні...» [10, с. 187]. Власне, в педагогічних поглядах Ж.-Ж. Руссо природі відводилася всеохопна й універсальна здатність творити гармонійну особистість. «Для укріплення тіла та сприяння його росту природа має свої засоби, яким ніколи не треба протидіяти. Не треба змушувати дитину лишатися на місці, коли їй хочеться ходити, або змушувати ходити, коли їй хочеться стояти на місці. Якщо свобода дітей не спотворена з вашої вини, вони не захочуть нічого некорисного. Хай вони стрибають, бігають, кричать, коли їм хочеться. Всі їхні рухи зумовлені потребами їхнього організму, який прагне зміцнюватись» [9, с. 226]. Оце доволі універсальне твердження вочевидь включає в себе й сферу фізичного здоров'я та фізичного виховання.

Водночас Ж.-Ж. Руссо неодноразово висловлюється й значно конкретніше щодо проблеми фізичного тіловиховання, при цьому, як видно, враховуючи й відповідні досягнення педагогів-попередників. «Усі, – пише Руссо, – хто задумувався над способом життя древніх, приписують гімнастичним вправам ту тілесну й духовну міць, яка дуже помітно вирізняє їх від людей нового часу. Спосіб, котрим Монтень підкріплює це міркування, показує, що він і сам був глибоко пройнятий цими думками: він безперестанку й на різні лади повертається до нього. Мовлячи про виховання дитини, він зазначає: щоб укріпити їй душу, треба загартувати її м'язи, привчаючи її до праці, ми привчаємо до болю; слід привчити її до неприємності вправ, щоб навчити терпіти неприємності вивиху, коліків і різних страждань» [9, с. 247]. Ж.-Ж. Руссо стверджує, що «треба багато тренувати тіло дитини». Швейцарський педагог-мислитель продовжує відому лінію Дж. Локка щодо важливості дотримання гігієнічних правил і норм, додаючи власні рекомендації про те, яким має бути одяг дитини (передовсім, просторий), як зважати на кольористику одягу тощо. Педагог-раціоналіст, Ж.-Ж. Руссо великого значення надавав загартуванню дитини через повітряний режим.

Та сама ідея природовідповідності пронизувала педагогічну спадщину І.-Г. Песталоцці, ще одного швейцарського педагога-демократа, який обстоював і принцип гармонійного розвитку особистості. Спонуканий гуманістичною ідеєю відродження народу через виховання, – зазначає один із дослідників, – І.-Г. Песталоцці мислив собі підготовку дітей простого люду до праці не інакше, як у тісному поєднанні з їх фізичним, моральним і розумовим розвитком» [9, с. 299]. У цитаті вельми точно відзначено, що педагог надзвичайної ваги надавав трудовому вихованню чи, точніше, підготовці молоді до праці на різних підприємствах (мануфактурах тощо). Фізичному вихованню в системі педагогічних поглядів І.-Г. Песталоцці відводилася важлива роль, причому, можна сказати, що ця роль своєрідно інтегрувалася в різні виробничі процеси: за допомогою зміцнення фізичного здоров'я молодих людей готували до різних професій і форм співпраці. Це, по-перше. А по-друге, турбота про здоров'я й гігієну працівників ставала важливою формою їхньої реабілітації після роботи. «Я неодноразово переконувався в тому, – зазначав Песталоцці, – що діти, які зачахали в нужді й безділлі, міцніли та значно додавали в зрості під час

регулярної праці з прядіння; саме собою розуміється, що я при тому вважав за потрібне підтримати їхні сили зміцнювальними фізичними вправами, надавати їм можливість після виконання їхніх обов'язків насолоджуватись оздоровчими іграми» [9, с. 309]. Особиста й побутова гігієна молоді, тепловий режим і водні процедури, елементарна гімнастика, в тому числі й виробнича, певна диференціація оздоровлювальних процесів для юнаків (чоловіків) і дівчат (жінок) також були невід'ємними складниками виховної системи І.-Г. Песталоцці в царині здоров'я й фізичного гарту, адже життєво необхідним був розвиток усіх фізичних сил, які необхідні для різноманітних операцій в індустрії [9, с. 314]. Зауважимо, що цей педагогічний досвід швейцарського мислителя пізніше багато в чому кореспондувався з відповідним досвідом А. С. Макаренка.

Певним етапом у розвитку ідей фізичного виховання та клопотів про фізичне здоров'я вихованців стали школи педагогів-філантропістів (Німеччина), в яких означеній сфері, як і вихованню правил гігієни, приділялася особливо значна увага. Йдеться про практику роботи І. Базедова, Г. Фіта, Г. Мутса та ін. Однією з важливих заслуг філантропістів було те, що вони побачили й відзначили корисний вплив фізичних вправ, фізичного гарту на психічні властивості людини, в якій з'являлася бадьорість, рішучість, активізувалася розумова праця. Достатньо детально проаналізували досвід педагогів-філантропістів у справі тіловиховання П. Лесгафт і Г. Ващенко.

Висновки. Отже, можна з певністю висувати, що видатні діячі-просвітники визнавали важливість фізичного оздоровлення й виховання молоді, пропонували достатньо перспективні способи їх реалізації.

Список використаної літератури

1. Руссо Ж.-Ж. Избранные педагогические сочинения : в 2 т. / Ж.-Ж. Руссо. – М. : Педагогика, 1981. – Т. 1. – 650 с.
2. Руссо Ж.-Ж. Избранные педагогические сочинения : в 2 т. / Ж.-Ж. Руссо. – М. : Педагогика, 1981. – Т. 2. – 330 с.
3. Локк Дж. Сочинения : в 3 т. / Дж. Локк. – М. : Мысль, 1985. – Т. 1. – 621 с.
4. Локк Дж. Сочинения : в 3 т. / Дж. Локк. – М. : Мысль, 1985. – Т. 2. – 560 с.
5. Локк Дж. Сочинения : в 3 т. / Дж. Локк. – М. : Мысль, 1988. – Т. 3. – 668 с.
6. Песталоцци И. Г. Избранные педагогические сочинения : в 2 т. / И. Г. Песталоцци. – М. : Педагогика, 1981. – Т. 1. – 332 с.
7. Песталоцци И. Г. Избранные педагогические сочинения : в 2 т. / И. Г. Песталоцци. – М. : Педагогика, 1981. – Т. 2. – 415 с.
8. Дезами Т. Кодекс общности / Т. Дезами. – М. : Изд-во АН СССР, 1956. – 548 с.
9. Коменский Я. А. Педагогическое наследие / Я. А. Коменский, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци. – Сост. В.М. Кларин, А.Н. Джурицкий. – М. : Педагогика, 1998. – 416 с.
10. Лесгафт П. Ф. Собрание педагогических сочинений: В 4 т. / П. Ф. Лесгафт. – Т.1. – М.: Физкультура и Спорт, 1951. – 444 с.

References

1. Rousseau, J.-J. (1981). *Selected pedagogical works: in 2 v.* Moscow : Publishing house "Pedagogy". V. 1. (in Russ.).
2. Rousseau, J.-J. (1981). *Selected pedagogical works: in 2 v.* Moscow : Publishing house "Pedagogy". V. 2. (in Russ.).
3. Locke, J. (1985). *Compositions: in 3 v.* Moscow: Thought , 1985. V. 1. (in Russ.).
4. Locke, J. (1985). *Compositions: in 3 v.* Moscow: Thought , 1985. V. 2. (in Russ.).
5. Locke, J. (1988). *Compositions: in 3 v.* Moscow: Thought , 1985. V. 3. (in Russ.).
6. Pestalozzi, I.-H. (1981). *Selected pedagogical works: in 2 v.* Moscow : Publishing house "Pedagogy". V. 1. (in Russ.).
7. Pestalozzi, I.-H. (1981). *Selected pedagogical works: in 2 v.* Moscow : Publishing house "Pedagogy". V. 2. (in Russ.).
8. Dezami, Th. (1956). *Code of community.* Moscow: Publishing House of the Academy of Sciences of the USSR (in Russ.).
9. Comenius, J. A. (1998). *Pedagogical heritage.* Moscow: Publishing house "Pedagogy" (in Russ.).
10. Lesgafft, P. F. (1951). *Collection of pedagogical works: In 4 volumes. Vol. 1.* Moscow: Physical Culture and Sport (in Russ.).

POLISHCHUK Roman,

Ph.D in Pedagogy, senior lecturer of Physical Training Department,
Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy
e-mail: polishchuk@ukr.net

PHYSICAL EDUCATION AND HEALTH IN THE WORKS OF THINKERS OF THE EUROPEAN ENLIGHTENMENT

***Abstract.** Introduction. Humanity, pedagogical ideas of different epochs and civilizations paid much attention to the problem of physical education and recovery of children and young people. Naturally, in each of epochs there were the motivational factors in the decision of the marked problem. The classics of the world pedagogics J. Comenius, J. Locke, J.-J. Russo, J. H. Pestalozzi, who lived and worked exactly in the Age of Enlightenment, the essence and significance of which they largely determined, carried out a very important contribution to the development of the theoretical view on this issue and its practical realization. In secret service mentioned pedagogues' views and acts in the field of physical recovery of pupils are shortly analyzed.*

Purpose of the paper is determined by the necessity to examine the implementation of the ideas of physical education and health in the works of thinkers of the European Enlightenment.

Results. J. Comenius with his idea of nature conformity noted that "the whole person needs to be developed in everything". Propagandized and cultivated by the great pedagogue idea of nature conformity is transparently and not without a corresponding to his time vividness lighted up in a number of his judgements, relating to the sphere of physical health, as in the interests of everyone is taking care of his health. J. Locke paid special attention to physical education recovery of children in the system of harmoniousness. From the wide sphere of physical education he distinguished the actual factor of physical health, emphasized that man's "frail shell", a body, shouldn't be left neglected. He marked the important role of family in the case of child's physical hardening, importance of hygiene, food, warm, work and leisure etc. It is stated, that Rousseau most defended principles of nature conformity in education, including physical one. And one of the key features of Pestalozzi's educational system was recovery through labor education and work.

Originality. The results given in the paper are obtained for the first time.

Conclusion. A general conclusion is that eminent educators recognized the importance of physical rehabilitation and education of young people, offering enough promising ways to implement them.

Key words: physical education, physical health, the Age of Enlightenment, J. Comenius, J. Locke, J.-J. Rousseau, I.-H. Pestalozzi, the idea of nature conformity, hardening, hygiene, labor education.

Одержано редакцією 10.06.2016
Прийнято до публікації 16.06.2016